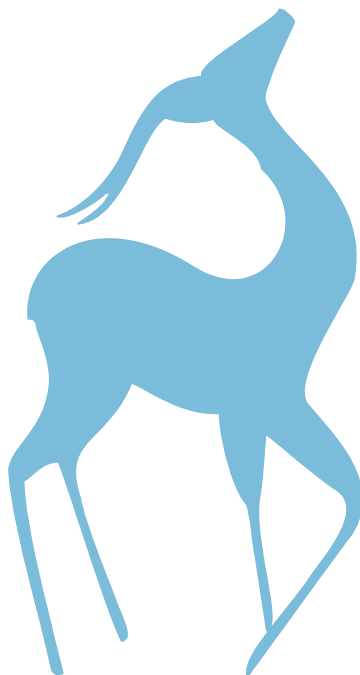

یازدهم علوم و فنون ادبی غزال

(رشته های علوم انسانی و معارف اسلامی)

(از مجموعه مرشد)

دکتر کامران شاه مرادیان

دانش آموزان گرامی

ورود شما را به دوره دوم متوسطه تبریک می‌گوییم. این دوره شما را برای زندگی و کار در جامعه و تحصیل در دوره‌های بالاتر آماده می‌کند. اگر بگوییم آینده شغلی شما بستگی به موفقیت تحصیلی شما در این دوره سه‌ساله دارد، اغراق نکرده‌ایم. شما برای موفقیت در این دوره باید تلاش کنید و از مشاوران و معلمان و کتاب‌های مناسب برخوردار شوید.

ما در انتشارات مبتکران، بسیار خرسندیم که کتاب‌های علوم و فنون ادبی «غزال» را در اختیار شما قرار می‌دهیم. این کتاب‌ها که از مجموعه کتاب‌های «مرشد» به حساب می‌آیند، موفقیت تحصیلی شما را تضمین می‌کنند. این مجموعه، برای دانش‌آموزانی نوشته شده است که مایلند در بهترین رشته‌های دانشگاه‌های بنام کشور تحصیل کنند.

مؤلفان مجموعه غزال، پس از ارائه درسنامه، بانک سؤال کاملی را در اختیار شما قرار می‌دهند که شامل پرسش‌های چهارگزینه‌ای تالیفی و کنکور سال‌های اخیر است. این پرسش‌ها براساس فصل‌ها و بخش‌های کتاب درسی طبقه‌بندی شده‌اند. پاسخ‌نامه کلیدی در انتهای کتاب آمده است.

نکاتی که در تألیف کتاب «علوم و فنون ادبی یازدهم غزال» مورد توجه مؤلف بوده، به شرح زیر است:

❖ مفاهیم و مطالب مورد بحث در هر یک از فصل‌ها، متناسب با آهنگ کتاب درسی توضیح داده شده و از پرداختن به فنون و آرایه‌های اضافی خودداری شده است.

❖ مطالب مورد بحث در هر فصل به زبانی ساده و شیوه‌ای نوین و قابل فهم توضیح داده شده است.

❖ در انتهای هر فصل، متناسب با حجم و اهمیت مطالب درسی، تعدادی سؤال چهارگزینه‌ای همراه با پاسخ‌نامه تشریحی گنجانده شده است. این پرسش‌ها شامل سؤالات کنکور سراسری و سؤالاتی است که توسط مؤلف محترم طرح شده است.

❖ همچنین در انتهای کتاب، مجموعه‌ای قابل اعتنا از سؤالات کنکوری چند سال اخیر را که در ارتباط با مباحث مختلف این کتاب است، همراه با پاسخ‌نامه تشریحی در اختیار شما قرار داده‌ایم.

در پایان، وظیفه خود می‌دانیم از مؤلف محترم این کتاب، آقای دکتر کامران شاه‌مرادیان و دبیر محترم مجموعه، که کتاب زیر نظر ایشان تألیف شده است، تشکر کنیم.

همچنین از خانم‌ها سکینه مظاهری که زحمت حروفچینی و صفحه‌آرایی، طوبی عینی‌پور و شیوا خوش‌نقش (نمونه خوان‌ها) و خانم بهاره خدای که زحمت کارهای گرافیکی کتاب را برعهده داشته‌اند، بسیار ممنونیم و برای همه این عزیزان آرزوی موفقیت می‌کنیم.

فهرست

۷ ستایش: الهی

فصل یکم: تاریخ ادبیات ایران در قرن‌های هفتم، هشتم و نهم

۱۰ درس یکم: تاریخ ادبیات ایران در قرن‌های هفتم، هشتم و نهم

۱۶ خودارزیابی

۲۱ درس دوم: درک پایه‌های آوایی شعر

۲۴ خودارزیابی

۲۸ درس سوم: تشبیه

۳۴ خودارزیابی

۳۸ کارگاه تحلیل فصل یکم

فصل دوم: سبک عراقی

۴۲ درس چهارم: سبک عراقی

۴۵ خودارزیابی

۵۱ درس پنجم: پایه‌های آوایی همسان (۱)

۵۴ خودارزیابی

۵۹ درس ششم: مجاز

۶۲ خودارزیابی

۶۴ کارگاه تحلیل فصل دوم

فصل سوم: تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های دهم و یازدهم

۶۸ درس هفتم: تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های دهم و یازدهم

۷۱ خودارزیابی

۷۷ درس هشتم: پایه‌های آوایی همسان (۲)

۸۰ خودارزیابی

فصل چهارم: سبک هندی

۸۳ درس نهم: استعاره.....

۸۷ خودارزیابی.....

۹۰ کارگاه تحلیل فصل سوم.....

۹۴ درس دهم: سبک هندی.....

۱۰۰ خودارزیابی.....

۱۰۴ درس یازدهم: پایه‌های آوایی همسان (۳).....

۱۰۸ خودارزیابی.....

۱۱۴ درس دوازدهم: کنایه.....

۱۱۷ خودارزیابی.....

۱۲۰ کارگاه تحلیل فصل چهارم.....

۱۳۱ **برسش‌های چهارگزینه‌ای کنکوری و تألیفی همراه با پاسخ تشریحی**

۲۹۵ نیایش:.....

ستایش

الهی!

الهی شعله شوقم فزون ساز
الهی ذره‌ای آگاهی‌ام بفش
مرا آتش کن و در عالم انداز
ز دانش گوهر پاکم برافروز
رهم بنما و برگمراهی‌ام بفش
عطا کن یزبۀ شوق بلندی
پسراغ چشمم ادر اکم برافروز
فرد را پاشنی بفش از کلامم
که نه دمی به ره ماند نه بندی
دلیم را چشمه نور یقین ساز
زبان را پر ب و شیرین کن به کامم
در این تاریکی‌ام باریک بین ساز

(محمد طالب آملی، ۱۰۲۶ - ۹۸۷ هـ. ق)

فصل یکم

تاریخ ادبیات ایران در قرن‌های هفتم، هشتم و نهم

- پایه‌های آوایی

- تشبیه

تاریخ ادبیات ایران در قرن‌های هفتم، هشتم و نهم

درس ۱

قرن هفتم (دوره گسترش عرفان)

سال گذشته در پی آشنایی با تاریخ ادبیات ایران در اوایل قرن‌های هجری تا قرن ششم، دیدیم که عوامل سیاسی و اجتماعی مانند روی کار آمدن غزنویان و سلجوقیان و تحولاتی از قبیل تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم، شرایط تغییر سبک خراسانی را فراهم کرد؛ همچنین دو جریان شعری «بینابین» و «آذربایجانی» از «سبک خراسانی» فاصله گرفتند و به تدریج خط مشی ادبیات را به سوی دیگر سوق دادند که آن را «سبک عراقی» می‌گویند.

سبک عراقی از ابتدای قرن هفتم تا اوایل قرن دهم به مدت ۳۰۰ سال در حوزه ادبیات فارسی رایج شد. پس از حمله مغولان به نواحی مرکزی ایران در آغاز قرن هفتم، نظام اقتصادی، کشاورزی و فرهنگی ایران آسیب‌های جبران‌ناپذیری دیدند. این هجوم، ویرانی کانون فرهنگ ایران یعنی خراسان را در پی داشت که همراه با آن، مدارس و مراکز علمی و فرهنگی نیز ویران شد. بزرگان و مشاهیری چون نجم‌الدین گبری و فریدالدین عطار نیشابوری هم در همین حمله‌ها کشته شدند. کمال‌الدین اسماعیل که ملّاح جلال‌الدین منکبرنی بود، درباره قتل‌عام سال ۶۳۳ هجری در اصفهان این رباعی را سروده است:

«کس نیست که تا بر وطن خود گیرد
بر مال تباه مردم بد گیرد
دی بر سر مرده‌ای دو صد شیون بود
امروز یکی نیست که بر صد گیرد»

حمله تیمور هم پس از یورش ویرانگر مغول، تحولات زیادی در بافت فرهنگی و اجتماعی ایران ایجاد کرد. حکومت ظالمانه این دو قوم، بناها، آبادانی‌ها و حتی بنیان و اساس فرهنگ و اخلاق را هم تباه کرد. مردم برای التیام زخم‌های حاصل از این حمله‌ها و رهایی از این سرخوردگی به عرفان پناه آوردند تا بلکه آرامشی بیابند. در این بین می‌توان به خدمات شعر عرفانی جهت تسکین دل انسان خسته و نومید از روزگار اشاره کرد که با تکیه بر عواطف انسانی و ترویج روحیه تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادگی و بی‌ثباتی دنیا، آرامش را برای انسان به‌ارمغان آورد. در انتهای دوره حکومت مغول، هولاکو به سفارش خواجه نصیرالدین توسی، حکومت المستعصم بالله، آخرین خلیفه عباسی، را درهم کوبید و در سایه اتمام خلافت، عربی‌دانی و نگارش به زبان عربی هم از رونق افتاد و توجه به زبان فارسی رواج پیدا کرد.

علت نام‌گذاری سبک ادبی این دوره با عنوان «عراقی» این است که پس از حکومت مغول، مرکز فرهنگی ایران از خراسان به عراق عجم که شامل نواحی (اصفهان، همدان، ری، اراک کنونی و...) بود، منتقل شد. شاعران و نویسندگان برجسته این محدوده سبکی هم اغلب از شهرهای همین نواحی برخاسته‌اند.

وضعیت زبان و ادبیات فارسی این دوره:

زبان و ادب فارسی هم در این دوره، مانند اغلب دانش‌های دیگر، با دوره‌های گذشته تفاوت اساسی داشت و تا حدودی رو به سستی و نابسامانی نهاد؛ عمده دانشمندان و ادیبان در این حمله‌ها به قتل رسیدند و دربار پادشاهان ادب‌دوست و فرهنگ‌پرور از بین رفتند؛ اما با وجود این عوامل منفی، موارد مثبتی نیز بودند که سبب رشد زبان و ادبیات و اعتباربخشی به ادیبان و دانشمندان این دوره شد. از جمله این عوامل مثبت می‌توان به تغییر مرکزیت قدرت از خراسان به مرکز ایران اشاره کرد که در پی آن، زبان و ادبیات فارسی در ناحیه عراق عجم گسترش پیدا کرد و در شهرهایی چون ری، فارس، همدان و... آثار ادبی ارزشمندی پدید آمد و زمینه تولد سبک عراقی را به دنبال پایان یافتن دوره سبک خراسانی فراهم کرد. بدین ترتیب، قالب‌های جدیدی در حوزه شعر و نثر ایجاد شد. لفظ در شعر این دوره، پاکیزه و دلنشین است؛ معنی برتر، انسانی و آسمانی است. اغلب شاعران نسبت به حاکمان بی‌توجه هستند به همین لحاظ، قصیده که قالب مدح و ستایش و در خدمت فرمانروایان بود، از رونق می‌افتد و غزل که زبان دل و عشق است، گسترش می‌یابد. مثنوی هم به لحاظ این که ابزار خوبی برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان است، در این دوره رواج می‌یابد. از جمله مثنوی‌های مشهور این دوره می‌توان به مثنوی حماسی - عرفانی مولوی اشاره کرد که قهرمان آن، انسانی پاک‌نهاد و خداجوست و به نبرد با هوای نفسانی می‌پردازد.

نثر این دوره، عمدتاً دو جریان را پی‌گیری می‌کند:

- ۱- جریان ساده‌نویسی در آثاری مانند طبقات ناصری و مرصادالعباد.
- ۲- جریان پیچیده‌نویسی تاریخی که آثاری چون تاریخ و صاف و تاریخ جهانگشا را دربرمی‌گیرد.

چهره‌های شاخص ادبی این دوره:

الف) شاعران این دوره:

- ۱- **جلال‌الدین مولوی:** از مشهورترین شاعران عارف این دوره است که آثار جاودانه‌ای در دو محور تفکر و احساس پدید آورد. مثنوی معنوی او، مسائل مهم انسانی را با ظرافت خاصی بیان کرده است. او دیوان شمس را با غزل‌های شورانگیز سروده است. مولوی، جدایی انسان را از عالم معنا بسیار عمیق سروده است.
- ۲- **سعدی:** او فرمانروای مملکت سخن است؛ سی و پنج سال در اطراف جهان به گردش پرداخت و تجربیات فراوانی اندوخت و از هر خرمنی از دانش و ادب، خوشه‌ای چید. با خلق دو اثر فصیح و بلیغ به نام گلستان و بوستان، یک دوره از حکمت عملی را به ما آموزش داد. سعدی استاد سخن و سخنوری است. او ضمن آن که در ادبیات پندآموز، یک سخن‌گوی آگاه‌دل ایرانی است، در سرودن غزل‌های عاشقانه هم در قله رفیع شعر و نثر ایران زمین قرار دارد. سعدی در اکثر قالب‌های ادبی طبع‌آزمایی کرده و آثار زیبا و ماندگاری در ادبیات ایران برجای گذاشته است.
- ۳- **فخرالدین عراقی:** این شاعر در سرودن غزل‌های زیبای عرفانی مشهور است. یکی از آثار بسیار مشهور او، مثنوی عشاق‌نامه است؛ او در هریک از فصل‌های این مثنوی، به یکی از مباحث عرفانی پرداخته است و سخنان زیبای خود را با تمثیل و حکایات به پایان رسانده است. کتاب لمعات او هم در قالب نثر و نظم و سیر و سلوک عارفانه به زیبایی نگاشته شده است.

ب) نویسندگان این دوره:

- ۱- **نجم دایه:** این نویسنده، یکی از منشیان و نویسندگان توانا و عارف مسلک این دوره است که کتاب «مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد» را در بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی نوشته است. نثر این کتاب، شیوا، آراسته و دل‌انگیز است و مرتبه‌ای والا در میان متون عارفانه دارد.
- ۲- **عظاملک جوینی:** خاندان این نویسنده از افراد با نفوذ حکومت مغولان بودند. او از سنین نوجوانی به کار دیوانی مشغول بوده و مسافرت‌های زیادی داشته و اطلاعات فراوانی درباره مغول‌ها جمع کرده که سبب گردآوری و تألیف کتاب تاریخ جهانگشا شد. کتاب تاریخ جهانگشا در شرح ظهور چنگیز و احوال فتوحات او و تاریخ دوران خوارزمشاهیان است و فتح قلعه‌های اسماعیلیه و حکومت جانشینان حسن صباح را شرح می‌دهد. نوع نثر این کتاب، مصنوع و دشوار است.
- ۳- **خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی:** یکی از چهره‌های علمی و سیاسی دوره ایلخانان است. او وزیر مقتدر غازان‌خان و اولجایتو بود. مهم‌ترین اثر او «جامع التواریخ» است که نثری عالمانه و پخته دارد. از مهم‌ترین اقدامات فرهنگی خواجه رشیدالدین می‌توان به تأسیس ربع رشیدی در تبریز اشاره کرد.
- ۴- **شمس قیس رازی:** یکی از نویسندگان بسیار توانای این دوره است که کتاب مشهور او در زمینه علم عروض، قافیه، بدیع و نقدشعر به نام «المعجم فی معاییر اشعار العجم» نوشته شده است. این کتاب نثری عالمانه و ساده دارد.

خلاصه قرن هفتم (دوره گسترش عرفان)

تغییر مرکزیت ادبی - سیاسی از خراسان به عراق عجم
فاصله‌گیری دو جریان شعری بینابین و آذربایجانی از سبک خراسانی
تولد سبک عراقی
محدوده زمانی سبک عراقی از ابتدای قرن هفتم تا اوایل قرن دهم (۳۰۰ سال)
عواقب حمله مغول و تیموریان به ایران: فروپاشی نظام اقتصادی، کشاورزی و فرهنگی؛ ویرانی کانون فرهنگی ایران یعنی خراسان؛ کشته شدن مشاهیری چون نجم‌الدین کبری و عطار نیشابوری؛ ویرانی بناها، آبادانی‌ها و بنیان و اساس فرهنگ و اخلاق؛ گرایش مردم به عرفان جهت گریز از سرخوردگی حمله‌های مغول و تیموریان.
برانداخته شدن حکومت المستعصم بالله، آخرین خلیفه عباسی، به سفارش خواجه نصیرالدین توسی
علت نام‌گذاری سبک عراقی: انتقال مرکز فرهنگی ایران از خراسان به عراق عجم
زبان و ادب فارسی هم در این دوره با گذشته تفاوت اساسی دارد.
موارد مثبت این دوره: رشد زبان و ادبیات فارسی؛ اعتبار بخشی به ادیبان و دانشمندان؛ تغییر مرکز سیاسی - فرهنگی از خراسان به عراق عجم؛ پدید آمدن آثار ارزشمند ادبی؛ تولد سبک عراقی؛ پدید آمدن قالب‌های جدید در حوزه نظم و نثر
ویژگی شعر این دوره: لفظ، پاکیزه و دلنشین است؛ معنی برتر، انسانی و آسمانی است؛ بی‌توجهی شاعران به پادشاهان؛ رواج قالب غزل و از رونق افتادن قالب قصیده؛ گسترش عرفان و عشق
دو جریان مهم نثر این دوره: ساده‌نویسی مانند طبقات ناصری و مرصادالعباد؛ پیچیده‌نویسی مانند تاریخ و صاف و تاریخ جهانگشا
شاعران مشهور این دوره: جلال‌الدین مولوی (مثنوی و دیوان شمس؛ سعدی (بوستان و گلستان)؛ فخرالدین عراقی (عشاق نامه و لمعات)؛
نویسندگان مشهور این دوره: نجم دایه (مرصادالعباد)؛ عظاملک جوینی (تاریخ جهانگشا)؛ خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی (جامع التواریخ)؛ شمس قیس رازی (المعجم فی معاییر اشعار العجم)

قرن هشتم:

در این دوره، عده‌ای از ایلخانان مغول به علت بی‌تعصبی، فرصت ابراز عقیده برای مذاهب مختلف ایجاد کردند. زبان و فرهنگ فارسی در این دوره گسترش پیدا کرد و قلمرو رشد و بالندگی آن محدوده پهناوری را دربرگرفت؛ به گونه‌ای که مردمان شبه قاره هند تا آسیای صغیر هم به این زبان سخن می‌گفتند، ولی مرکزیت فرهنگ و ادب این عصر، همچنان مناطق مرکزی ایران (عراق عجم) به‌ویژه شهر شیراز بود. با توجه به انقراض دربارهای ایرانی تبار ادب دوست، قالب قصیده، که زبان مدح و ستایش بود، رو به ضعف نهاد و زبان شعر به‌سستی گرایش پیدا کرد؛ هر چند که تعدادی شاعر برجسته چون خواجه، حافظ و... هم در این دوره حضور داشتند که از مفاخر ادبیات ایران زمین هستند.

چهره‌های شاخص ادبی این دوره:

۱- خواجه کرمانی: این شاعر، اغلب آثار خود را به شیوه گذشتگان سروده و اشعار او استحکام و پختگی خاصی دارد. این سبک خواجه را حافظ با رندی و در اوج هنر به تعالی رسانده و با زیبایی تمام آن را به تکامل رسانده است. حافظ در شعرش، استادی خواجه را این‌گونه تعریف کرده است:

استاد سغن سعری است نذر همه کس اما دارد سغن حافظ طرز غزل فوایو

۲- ابن یمین: این شاعر، به «شاعر سرداران» مشهور است؛ او مردی گوشه‌گیر و دهقان‌پیشه بود که قدرت شاعری خود را در قطعه‌های اخلاقی نشان داده است. در اشعار او، قناعت و بی‌اعتباری دنیا مورد تأکید قرار می‌گیرد:

ای دل! غم بجان مفور، این نیز بگذرد دنیا پو هست بر گزر، این نیز بگذرد
گر بر کن زمانه، تو نیکو فصل باش گذشت از این بسی به سر، این نیز بگذرد

۳- حافظ: در این قرن، حافظ از تمام شاعران مشهورتر و به‌نوعی سرآمد شاعران است؛ قبل از حافظ، شاعرانی چون سعدی، خواجه و... غزل را به‌جایگاه خوبی رسانده بودند و از هر نوع مضمونی اعجاز عاشقانه و عارفانه سخن گفته بودند؛ اما حافظ، با تلفیق عشق و عرفان، غزل فارسی را به‌اوج کمال رساند. هرچند لحن او گزنده و توأم با نیشخند و کنایه‌آمیز است ولی در میان این کنایه‌ها، معانی سرشار از خیرخواهی و اصلاح‌طلبی هم موج می‌زند. حافظ، فرهنگ گذشته ایران را با تمام کمال ایرانی - اسلامی خود نشان می‌دهد و شعر او طبق گفته خودش «همه بیت‌الغزل معرفت» است:

شعر حافظ همه بیت الغزل معرفت است آفرین بر نفس دلکش و لطف سغنش

حافظ، گاهی خود را متعلق «به فردوس برین» می‌داند و از این که آدم او را به دنیا آورده است شکوه و گلایه می‌کند و با خرسندی تمام خود را بنده عشق می‌نامد.

فَاش می‌گویم و از گفتهٔ فود دلشادم
 طایر گلشن قدسم چه دهم شرح فراق
 من ملک بودم و فردوس برین بایم بود
 بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم
 که در این دامگه حادثهٔ پیون افتادم
 آدم آورد در این دیر فراب آبادم

۴- سلمان ساوجی: این شاعر هم از غزل سرایان مشهور این دوره بود که توجه خاصی به شیوهٔ غزل‌سرایی سعدی و مولوی داشته و قصیده‌های زیبایی هم در سبک عراقی سروده است.

۵- عبید زاکانی: شاعر، نویسنده و منتقد پرآوازهٔ این دوره بود که ذوق خود را در نکته‌یابی و انتقادهای ظریف اجتماعی نشان داده است. او مردی آگاه بود که هرگز دوست نداشت اوضاع روزگار، آشفته باشد. عبید در روزگاری می‌زیست که ارزش‌ها برعکس شده بود و تزویر و ریاکاری عمدهٔ طبقات اجتماعی را آلوده کرده بود. عبید زاکانی با سرودن منظومهٔ تمثیلی «موش و گربه» وضع نابسامان و ناهنجار جامعه و دو طبقهٔ حاکمان و قاضیان را به شیوه‌ای زیبا و مؤثر ترسیم کرده است. عبید نه تنها در شعر بلکه در نثر هم مانند یک شوخ‌طبع آگاه، طنزهای زیبا و ماندگاری خلق کرده که گاهی تا مرز هجو و هزل رفته است. «رسالهٔ دلگشا، اخلاق‌الاشراف و صد پند» از دیگر آثار عبید زاکانی است.

۶- حمدالله مستوفی: یکی از مورخان پرآوازهٔ این عهد است که کتاب «تاریخ گزیده» را نوشته است. این اثر، دربرگیرندهٔ تاریخ پیامبران و خلفای چهارگانه و خلفای بنی‌عباس و تاریخ ایران تا سال ۷۳۰ هجری قمری است.

خلاصهٔ قرن هشتم:

در این عصر، مذاهب مختلف فرصت ابراز عقیده پیدا کردند. زبان و فرهنگ فارسی در این دوره گسترش پیدا کرد؛ به گونه‌ای که گسترهٔ آن شبه قارهٔ هند تا آسیای صغیر را هم دربرگرفت. مرکزیت فرهنگ و ادب در این دوره، شیراز بود. قالب قصیده کم‌رنگ و قالب غزل رایج شد. چهره‌های شاخص ادبی این دوره: خواجوی کرمانی؛ ابن‌یمین (قطعه‌سرا)؛ حافظ (سرآمد غزل‌سرایان)؛ سلمان ساوجی؛ عبیدزاکانی (شاعر، نویسنده و منتقد و صاحب موش و گربه)؛ حمدالله مستوفی (تاریخ گزیده)

قرن نهم:

پس از غارت‌گری و چپاول مغولان، ایران در معرض حمله ویرانگر دیگری قرار گرفت که اساس و بنیه فرهنگی، ادبی و اجتماعی آن را به کلی نابود کرد. این اتفاقات به وسیله تیمور گورکانی صورت گرفت و بقایای سالم یا نیمه‌سالم حوادث حمله مغول هم در این حمله از بین رفت؛ حتی مختصر تجدید حیاتی که در دوره ایلخانان مغول (جانشینان چنگیز) انجام شده بود، نابود شد. تیموریان تقریباً از نیمه دوم قرن هشتم تا اوایل قرن دهم در ایران مشغول ویرانگری و حکومت بودند.

تیموریان هم سرانجام بعد از مدتی سکونت در ایران، متملن شدند و در عصر آنان، هنرهای مثل مینیاتور، معماری و تذهیب اشاعه پیدا کرد؛ البته تاریخ‌نویسی هم به شیوه ساده رواج یافت؛ ادبیات رونقی تازه گرفت؛ دانشمندانی چون جامی و دولت‌شاه، کتاب‌های ارزشمندی نوشتند؛ ولی این رونق بنیادی نیست؛ کتاب‌های تحقیقی، سطحی و ادبیات هم به شیوه تقلیدی است. بعد از مرگ تیمور، شاهرخ شهر هرات را پایتخت حکومت خود قرار داد. او با توجه به علاقه‌ای که به هنر و فرهنگ اسلامی پیدا کرده بود، از حامیان هنرمندان خوش‌نویس، نقاش و شاعر شد. بایسنقر میرزا پسر او هم هنرمند و هنردوست بود و در دوره او، هنرمندان، قرآن کریم و شاهنامه فردوسی را با خطی خوش نگاشتند و با تصاویر زیبا آن آثار را تزئین کردند که از آثار ماندگار هنر اسلامی شد.

چهره‌های شاخص ادبی این دوره:

۱- جامی: از شاعران و نویسندگان نامدار این عصر بود. وی بهارستان را به سبک گلستان سعدی نوشت؛ نوحات‌الانس را هم به شیوه تذکرةالاولیای عطار نیشابوری نوشت. محتوای نوحات‌الانس در بیان حقایق عرفانی و ذکر اصول عارفان است. جامی، مثنوی‌هایی هم به پیروی از نظامی سرود که یکی از آن‌ها مثنوی تحفةالاحرار است که آن را به تقلید از مخزن‌الاسرار نظامی سروده است. چند بیت از تحفةالاسرار جامی:

گفت به مهنون صنمی در دمشق	کای شره مستغرق در ریای عشق
عشق چه و مرتبه عشق چیست؟	عاشق و معشوق در این پرده کیست؟
عاشق یک رنگ و حقیقت شناس	گفت که ای ممو امیر و هراس
نیست به جز عشق در این پرده بس	اول و آخر همه عشق است و بس

۲- شاه نعمت‌الله ولی: این شاعر، سرسلسله صوفیان فرقه نعمت‌اللهی است. دیوان شعر او بسیار مشهور است. محتوای اشعار او مضامین کاملاً عرفانی است.

۳- دولت‌شاه سمرقندی: دولت‌شاه هم یکی از نویسندگان این قرن است که کتاب «تذکرة دولت‌شاه» را به تشویق و سفارش امیرعلیشیرنوایی نوشته است. این اثر، شرح احوال بیش از ۱۰۰ نفر از شاعران ایرانی از آغاز تا زمان مؤلف را دربرمی‌گیرد.

۴- جلال‌الدین دوانی: یکی از نویسندگان این عصر است که از آثار او می‌توان «اخلاق جلالی» را نام برد. این کتاب درباره اصول اخلاقی نگاشته شده است.

خلاصه قرن نهم:

ویرانی مجلد ایران: بعد از غارت مغولان؛ تیموریان هم در این دوره به ویرانگری فرهنگی پرداختند. تیموریان از نیمه دوم قرن هشتم تا اوایل قرن دهم در ایران، ویرانگری کردند. هنرهایی چون مینیاتور، معماری و تذهیب در دوره تیموریان رایج شد. تاریخ‌نویسی ساده هم در دوره تیموریان اشاعه پیدا کرد. رونق ادبی این دوره، بنیادی نیست؛ بلکه بیشتر سطحی و تقلیدی است. پس از مرگ تیمور، شاهرخ میرزا هم هرات را مرکز حکومت خود گردانید. بایسنقر میرزا پسر شاهرخ هم، هنردوست بود و دستور داد قرآن کریم و شاهنامه فردوسی را با خطی زیبا نوشتند. چهره‌های ادبی این دوره: جامی (بهارستان را به سبک گلستان سعدی نوشت و نوحات‌الانس را به شیوه تذکرة الاولیای عطار نوشت)؛ شاه نعمت‌الله ولی (سرسلسله فرقه نعمت‌اللهی)؛ دولت‌شاه سمرقندی (تذکرة دولت‌شاه)؛ جلال‌الدین دوانی (اخلاق جلالی)

خودارزیابی

۱. حمله مغول بر جنبه‌های فکری شعر و نثر قرن هفتم چه تأثیراتی نهاد؟

پاسخ

پس از حمله بنیان برانداز مغول، مردم سرخورده و دل‌مرده به عرفان پناه بردند تا آرامش یابند. شعر عرفانی با تکیه بر عواطف انسانی و ترویج روحیه تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادی و بی‌ثباتی دنیا، انسان نومید روزگار را تسکین می‌بخشید.

۲. دو جریان نثر قرن هفتم را از نظر ویژگی‌های زبانی بررسی کنید.

پاسخ

جریان اول: ساده‌نویسی در آثاری مثل طبقات ناصری و مرصادالعباد. جریان دوم: پیچیده‌نویسی تاریخی که آثاری مثل تاریخ و صاف و تاریخ جهانگشا از این دسته‌اند.

۳. شعر سبک عراقی را با شعر سبک خراسانی از نظر قالب مقایسه کنید.

پاسخ

در سبک خراسانی قالب عمده شعر قصیده بود؛ چون در این عصر، مدح و ستایش پادشاهان رایج بود و قصیده قالب مدح و ستایش است. ولی در سبک عراقی، قالب شعر، بیشتر غزل است چون کم‌کم حکومت سلسله‌ها برچیده می‌شود و حمله خانمان‌سوز مغول سبب شد زبان شکوه و گلایه‌جانشین مدح و ستایش شود و بهترین قالب برای سرودن مطالب شکوه و شکایت، غزل است.

۴. شعر و اندیشه غالب بر آثار مولانا جلال‌الدین را بیان کنید.

پاسخ

مولوی شاعری عارف‌مسلك بود؛ او آثار جاودانه‌ای در دو محور تفکر و احساس خلق کرد. مثنوی معنوی او مسائل مهم انسانی را به ظرافت و زیبایی بیان کرده و جدایی انسان را از عالم معنا بسیار عمیق نشان می‌دهد. همچنین دیوان شمس او با غزل‌های شورانگیز، نمایی از عشق و احساس را به مخاطب عرضه می‌کند.

۵. چه عواملی سبک ادبیات فارسی را از خراسانی به عراقی تغییر داد؟ آنها را بررسی کنید.

پاسخ

- الف) روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی
- ب) فاصله‌گیری دو جریان شعری «بنیابین» و «آذربایجانی» از سبک خراسانی
- ج) ویران‌شدن کانون فرهنگی ایران (خراسان)
- د) تغییر مرکزیت ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم (اصفهان، همدان، ری، اراک کنونی و..)

۶. کدام یک از ویژگی‌های فکری سبک عراقی موجب پیدایش عرفان در قرن هفتم شد؟

پاسخ

درونگرایی در شعر و توجه به مسائل روحی افراد جامعه به‌خاطر سرخوردگی و دل‌مردگی مردم بر اثر حمله مغولان و ویرانگری و نابود کردن آثار فرهنگی و ادبی.

۷. جدول زیر را تکمیل کنید.

نام نویسنده	نوع نثر کتاب	موضوع و محتوا	
سعدی	مسجع و فنی	پند و اندرز	گلستان
نجم دایه	ساده	بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی	مرصادالعباد
عظاملك جوبنی	مصنوع و دشوار	تاریخ؛ در شرح ظهور چنگیز و احوال فتوحات او و میان خوارزمشاهیان	تاریخ جهانگشا

۱. کدام گزینه از عوامل تغییر سبک خراسانی به عراقی نیست؟
 - ۱) فاصله گرفتن دو جریان شعری «بینابین» و «آذربایجانی» از سبک خراسانی
 - ۲) گسترش عرفان و تصوف و بی‌رونق شدن مدح و ستایش پادشاهان
 - ۳) روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی
 - ۴) تغییر مرکزیت جغرافیایی ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم
۲. واکنش مردم بعد از حمله‌های وحشیانه اقوام مغول و تیموریان در کدام گزینه به درستی بیان شده است؟
 - ۱) روی آوردن به نثرهای تاریخی و علاقه‌مندی به تاریخ کشور
 - ۲) روی آوردن به شعرهای احساسی و عاشقانه
 - ۳) پناه بردن به عرفان جهت گریز از سرخوردگی و دل‌مردگی
 - ۴) ناامیدی مطلق و رها کردن شعر و ادبیات
۳. کدام گزینه از نواحی محدوده عراق عجم نیست؟

۱) مشهد	۲) اصفهان	۳) اراک	۴) همدان
---------	-----------	---------	----------
۴. کدام قالب شعری در قرن هفتم رواج پیدا می‌کند؟

۱) قطعه	۲) قصیده	۳) رباعی	۴) غزل
---------	----------	----------	--------
۵. در کدام گزینه، نام اثر و نویسنده هم‌خوانی ندارند؟

۱) بهارستان: عطار نیشابوری	۲) تاریخ جهانگشا: عظاملک جوینی
۳) المعجم فی معاییر اشعار العجم: شمس قیس رازی	۴) جامع التواریخ: خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی
۶. ۱. کدام یک از شاعران زیر، از مشاهیر قرن هشتم هجری نیست؟

۱) ابن‌یمین	۲) سلمان ساوجی	۳) حافظ	۴) جامی
-------------	----------------	---------	---------
۷. مؤلفان آثار «رسالة دلگشا، تاریخ گزیده و لمعات» به ترتیب در کدام گزینه به درستی آمده است؟
 - ۱) عبید زاکانی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، فخرالدین عراقی
 - ۲) عبید زاکانی، حمدالله مستوفی، فخرالدین عراقی
 - ۳) خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، حمدالله مستوفی، فخرالدین عراقی
 - ۴) عبید زاکانی، فخرالدین عراقی، حمدالله مستوفی
۸. شاهرخ میرزا پس از مرگ تیمور، کدام شهر را به عنوان مرکز فرمان‌روایی خود قرار داد؟

۱) اصفهان	۲) شیراز	۳) ری	۴) هرات
-----------	----------	-------	---------

۹. در کدام گزینه، همهٔ چهره‌های ادبی، مربوط به قرن نهم هستند؟

- (۱) دولتشاه سمرقندی، شاه نعمت‌الله ولی، حمدالله مستوفی
 (۲) جلال‌الدین دوانی، حمدالله مستوفی، جامی
 (۳) جامی، شاه نعمت‌الله ولی، دولتشاه سمرقندی
 (۴) جلال‌الدین دوانی، حمدالله مستوفی، شاه نعمت‌الله ولی

۱۰. این توضیحات، مربوط به کدام شاعر است؟

«شاعر عصر سربداران، مردی گوشه‌گیر و دهقان‌پیشه بود که قدرت شاعری خود را در قطعات اخلاقی آشکار کرده است.

در شعر او قناعت‌پیشگی و بی‌اعتباری دنیا مورد تأکید قرار می‌گیرد.»

- (۱) ابن‌یمین
 (۲) خواجوی کرمانی
 (۳) جامی
 (۴) حافظ

۱. گزینه «۲»
هر سه گزینه به‌جز گزینه «۲» از عوامل تغییر سبک از خراسانی به عراقی است.
۲. گزینه «۳»
پس از حملات خانمان‌سوز مغول‌ها، مردم جهت گریز از سرخوردگی و دل‌مردگی به عرفان روی آوردند.
۳. گزینه «۱»
مشهد در شمال‌شرق کشور است در حالی که عراق عجم شامل نواحی مرکزی و بخش‌هایی از غرب کشور چون «اصفهان، اراک، ری و همدان» است.
۴. گزینه «۴»
از آن‌جا که با حمله‌های وحشیانه مغول‌ها و ویرانگری‌های آنان، مدح پادشاهان کاهش می‌یابد و زبان شکوه و شکایت باز می‌شود، غزل هم مناسب‌ترین قالب برای گشودن زبان گلایه است.
۵. گزینه «۱»
بهارستان، اثر جامی شاعر قرن نهم است.
۶. گزینه «۴»
جامی شاعر و نویسنده قرن نهم است.
۷. گزینه «۲»
رسالة دلگشا: عبیدزاکانی؛ تاریخ گزیده: حمدالله مستوفی؛ لمعات: فخرالدین عراقی
۸. گزینه «۴»
هرات
۹. گزینه «۳»
جامی، شاه نعمت‌الله ولی، دولت‌شاه سمرقندی
۱۰. گزینه «۱»
ابن‌یمین